

ЗАПОРОЗЬКЕ ЛИЦАРСТВО В ЛІТЕРАТУРНІЙ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ СПИРИДОНА ЧЕРКАСЕНКА

Романенко Л. В., к. філол. н., доцент

*Маріупольський державний університет
просп. Будівельників, 129-а, м. Маріуполь, Україна*

ukrkafedra@gmail.com

Стаття присвячена осмисленню художніх візій українського письменства, зокрема Спиридона Черкасенка, про події давнього минулого, коли Запорозька Січ стала осередком козацької вольниці і єдиним можливим засобом порятунку рідної землі від іноземних кривдників. Актуальність цього дослідження можна пояснити невичерпним інтересом до феномену козацтва. Героями творів українських і зарубіжних авторів ставали і реальні історичні постаті, і збірні образи справжніх лицарів. У центрі уваги Спиридона Черкасенка (роман “Пригоди молодого лицаря. Роман з козацьких часів” (1934)) був саме такий герой – втілення мужності, сили, сміливості, відчайдушності, але і ніжної любові до матері й коханої.

Ключові слова: історична література, козак, пригодницький роман, образ, гіперболізація, фольклор, традиція.

ЗАПОРОЖСКОЕ РЫЦАРСТВО В ЛИТЕРАТУРНОЙ ИНТЕРПРЕТАЦИИ СПИРИДОНА ЧЕРКАСЕНКО

Романенко Л. В., к. филол. н., доцент

*Маріупольський державний університет
просп. Строителів, 129-а, г. Маріуполь, Україна*

Стаття посвячена осмисленню художественних інтерпретацій українських письменників, в частині Спиридона Черкасенка, подій далекого минулого, коли Запорозька Січ була центром козацької вольниці і єдиним можливим способом спасення рідної землі від іноземних обидчиків. Актуальність цього дослідження можна пояснити невичерпним інтересом до феномену козацтва. Героями творів українських і зарубіжних авторів стали реальні історичні особи і збірні образи справжніх лицарів. В центрі уваги Спиридона Черкасенка (роман “Приключения молодого рыцаря. Роман с казачьих времен” (1934)) был именно такой герой – воплощение мужества, силы, смелости, бесшабашности, но и нежных чувств к матери и возлюбленной.

Ключевые слова: историческая литература, казак, приключенческий роман, образ, гиперболизация, фольклор, традиция.

ZAPORIZHIA CHIVALRY IN THE LITERARY INTERPRETATION OF SPIRIDON CHERKASENKO

Romanenko L. V.

*Mariupol State University
Budivelnikiv avenue, 129-a, Mariupol, Ukraine*

The article is devoted to understanding the artistic visions of the Ukrainian writers, in particular of Spiridon Cherkasenko, the events of the distant past, when Zaporizh Sich became the center of Cossack spirit of liberty and the only possible means of saving native land from foreign abusers. The relevance of this study can be explained by the burning interest to the phenomenon of the Cossacks. The heroes of the works of Ukrainian and foreign authors were both real historical figures and collective images of knights. In the focus of Spiridon Cherkasenko (novel “The adventures of young knight”, 1934) was just such a hero – the embodiment of courage, strength, courage, recklessness, ale and at the same time of tender love for his mother and his beloved one.

The purpose of this article, therefore, is to define the basic parameters of the artistic world of adventure works of Spiridon Cherkasenko, characteristics of plot and compositional structure of the text, and attempt to perform an artistic variation of the writer, his vision of long-past time events and the effects of activities of Free Zaporizhya Cossacks on the Ukrainian lands.

Each stage of Ukraine’s struggle for independence, identity and the right to live on the own land as free people was associated with bloody conflicts, a significant human loss and a symbol of freedom has always been a free knight of the Wild field. Not coincidentally in such a tragic for the Ukrainian statehood times appeared undeservedly forgotten novel of the talented writer Spiridon Cherkasenko.

We can't talk about idealization and cult of the Cossacks in this work, here is shown the usual routine of the soldiers, their dirty work along with the glorification of the shows and the baseness of some members. But it is the image of Pavlo Zburlyay who embodied the ideal of the Cossack which was envisioned by the author. As for the genre it is more an adventure than a historical work which is supposed to be read with ease, but those ideals, the attitude to the aim of a man-Cossack are brought up in the main character since childhood.

He himself idealizes the Cossacks and Sich, but when it turns out that the activities of the Hetman is subordinate to the Polish gentry and in combat skirmishes the Cossacks are used basically as cannon fodder to protect the wealth of the Polish gentry, Paul decides to return to a peaceful (as much as it was possible) life.

Pavlo Pohil is depicted in the novel as a fairy-tale hero who emerges victorious from any difficult situation, even from such a combat where it is impossible to escape. However, he remains morally pure and faithful to his desire to liberate his land from invaders, save the slaves who have been waiting for years for Zaporizhia brothers (as the elder Pohil) on the Turkish galleys and in the palaces.

Spiridon Cherkasenko's work is still relevant today. It is available for reading and understanding for the contemporary youth, to understand the origins of patriotism and self-identification with the fate of their country.

Key words: historical literature, Cossak, adventure novel, image, exaggeration, folklore, tradition.

Постанова проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими або практичними завданнями. Сучасний літературний процес характеризується розмаїтістю жанрів, інтересом митців до проблем сьогодення, але більшість науковців і письменників схиляються до думки, що відповіді на те, чому Україні доводиться так тяжко здобувати свою свободу, можна знайти в історичних документах того часу, у фольклорі, який не скупився на похвали захисникам рідної землі, а також у літературних творах різних часів. Кожний етап боротьби України за свою незалежність, самобутність і право жити на своїй землі вільними людьми був пов'язаний з кривавими конфліктами, значними людськими втратами, і символом свободи завжди був вільний лицар Дикого поля. Не випадково саме у такі трагічні для української державності часи з'явився роман несправедливо призабутого талановитого письменника – Спиридона Черкасенка. Як свого часу Леонід Полтава, який писав твори для дитячої і юнацької аудиторії і порушував питання патріотизму, але змушений був виїхати за межі вже тоді Радянської України, так і С. Черкасенко те саме зробив на початку 20-х рр. (незадовго до найстрашніших в історії людства голодоморів, якими намагалися знищити українську націю як таку, викоринити усе, що було пов'язано з генетичною пам'яттю народу), залишаючись вірним своїм поглядам на той політичний устрій, який наполегливо насаджувався на землях свободолюбивого народу. І уже роман про славних запорожців з'явився в Чехії, ставши символом ностальгії, суму і зрештою віри в те, що козацький дух відродиться з новою силою, як це багато разів траплялося після поразок і розчарувань. Не випадково в кінці роману він говорить: *“Восени почули й на хуторі, що з давніх-давен приспана воля українська почала прокидатись і пробувати сили в жорстоких кривавих герцях. Не раз її приборкувала й топила в червоному морі ворожа міць, не раз Павло вертався додому, спочивав і знов сідлав свого бахмата, щоб пробити мур... й дочекався-таки, вже хоч і пристарим, великої всенародної бурі, знятої його побратимом Хмелем. У цій бурі знайшов собі наш славний лицар і тую почесну смерть у бою, що її так прагне серце справжнього лицаря”* [2, с. 664].

Проте, і говорити про ідеалізацію і культ козацтва у цьому творі ми не можемо, тут показані звичайні будні воїнів, їх брудна робота, і поряд з героїзацією показується ницість деяких представників. Але в образі Павла Жбурляя втілений саме той ідеал козака, який змалював у своїй уяві автор. За жанром це не стільки історичний, як пригодницький твір, який нібито має читатися легко і невимушено, але ті ідеали, ставлення до призначення чоловіка-козака, виховуються в головному героєві змалку. Він сам ідеалізує козацтво і Січ, але коли виявляється, що діяльність гетьмана підпорядковується польському панству і в бойових сутичках козаки використовуються, по суті, як гарматне м'ясо для захисту багатств польських панів, Павло вирішує повернутися до мирного (наскільки це можливо) життя. Зазнавши кривд від посполитих, зокрема і від коронного гетьмана Потоцького, він не розуміє, чому має за них гинути на війні.

Аналіз основних досліджень і публікацій з порушеної проблеми. На жаль, творчість Спиридона Черкасенка була несправедливо призабута. Його активна творча діяльність

припала на буремні і визначні для долі України роки, а принципова громадська позиція стала причиною його виїзду за кордон, де 1940 року він помер. Звичайно, для радянської влади він, як і багато письменників діаспори, став небезпечним свідком їх злочинів. За кордоном він продовжував літературну діяльність. У кінці 20-х років він написав кілька драматичних творів. Серед них – історична драма “Северин Наливайко”, яка мала стати першою частиною задуманої трилогії “Степ”. Проте, цьому наміру не судилося здійснитися. Слід згадати, що Спиридон Черкасенко за освітою був учителем, працював у багатьох містах України, зокрема й на Донбасі, як результат – низка творів шахтарської тематики, серед них і ті, які стали класикою української дитячої літератури. У трудових школах діти вчилися за складеною ним читанкою. Передісторією до звернення С. Черкасенка до історії запорозького козацтва і розвитку шахтарського краю став саме розподіл письменника на вчительську роботу. Тут, на Лідіївці, С. Черкасенко працював учителем у школі, де і спілкувався із шахтарями. У цей час шахтарі вели важку боротьбу за поліпшення умов свого життя. На заводах і шахтах виникали революційні підпільні організації. Для того, щоб зрозуміти, чому автора зацікавила подібна тематика, можна згадати деякі історичні факти. Заселення земель, що входять до сучасного Донецька, почалося давно, коли у верхів'ях річки Кальміусу, на її обох берегах, осідали зимівниками і хуторами козаки-запорожці. Після знищення російським царем Запорізької Січі силою влади у козаків відбирались земельні угіддя і “жалувались” російським офіцерським чинам та “благодійній” частині козацької старшини. Жителі навколишніх сіл займалися переважно землеробством і скотарством. Після 1820 року, коли в Олександрівці (район теперішнього м. Донецька) було відкрито поклади кам'яного вугілля, стали з'являтися дрібні шахти. Після скасування кріпосного права почав створюватись новий промисловий район. У другій половині XIX століття у зв'язку з поразками Росії у Кримській війні і неможливістю покриття витрат власною казною на концесійних началах було допущено російським урядом іноземний капітал. І сюди полинув потік французьких, бельгійських, англійських і німецьких підприємців. У 1892 році на землях поміщиці Горбачової відкривається невелика шахта, яка була названа ім'ям дочки засновника цієї шахти бельгійця О. Шена – “Лідія”. Тому не дивно, що у творчості Спиридона Черкасенка так тісно переплелися ці дві теми. Ґрунтовно досліджена драматургія С. Черкасенка і його театральна діяльність (Т. В. Жицька “Спиридон Черкасенко і театр” (1998), О. Олійник “Початки символізму в українській драмі (на матеріалі творчості О. Олеся та С. Черкасенка)” (1994) та ін.). Проте, наразі твори С. Черкасенка, призначені для дитячого читання, не достатньо досліджені.

Виділення невіршених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується стаття. У пропонованій статті натомість увага зосереджена на особливостях художнього відтворення історичного періоду, пов'язаного із морськими походами козаків на Османську імперію та гетьманування Петра Конашевича-Сагайдачного.

Формулювання мети статті (постанова завдання). Метою статті є окреслення основних параметрів художнього світу пригодницького твору Спиридона Черкасенка, а також спроба проаналізувати художні варіації письменника, його бачення подій давноминулих часів і наслідки діяльності вольного запорозького козацтва для українських земель.

Виклад основного матеріалу з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Особливістю художнього змалювання історичного минулого України у творчості Спиридона Черкасенка став вибір на користь художнього, а не історично правдивого відтворення дійсності. Головний герой – Павло Похил – це звичайний парубок, який мріє про запорозьку вольницю, слухає розповіді козаків, які приїзять у їхнє містечко. Його захоплює і їх зовнішній вигляд, і розповіді про бої, пригоди, морські походи. Маючи велику фізичну силу, він мріє стати козаком, проте, матір не хоче втратити єдиного сина, а сама згадка про Запорозьку Січ у неї викликає обурення, тому що двадцять років тому на Січ поїхав її чоловік і звісток про нього не було. Павло – дуже міцний. В описі його фізичної сили автор вдається до засобів гіперболізації: сутичка із козаками у місті, морська битва тощо. Створюється ніби образ казкового Котигорошка, який долав ворогів, майстерно

користуючись булавою: “Вигнався, як той дуб...” [2, с. 372]; “...стояв, як укопаний слуп та сміявся, немов не тягли, а лоскотали його” [2, с. 375]; “Та й шаблями...його не візьмеш...Хіба з гаківниці звелиши палити в цього тура...” [2, с. 375]; “Він стиснув кулаки, випнув лікті й бистро повернув плечима. Лейстровики, як груші, розкотилися від нього людям під ноги старшому, так і не підводилися відразу, а тільки сидів та від несподіванки лупав очима...” [2, с. 376]. Таким для автора уявляється справжній запорозький козак.

Цікавим є факт протиставлення запорозьких козаків і реєстрових. Автор дає позитивні характеристики саме запорожцям, акцентує на моральній вищості, називаючи їх справжніми лицарями, і визначаючи найголовніші для козака в житті цінності – честь, відвага, чесність, вірність побратимству, але і говорить про один із недоліків – гультайство і пиятику в шинках. Проте, за традицією, запорозькі козаки під час походів за пиятику могли бути позбавлені життя – такими були неписані правила козацтва, а за межами Січі козаки давали собі волю і за короткий час прогулювали все у шинках. Вони жили одним днем: кидалися звиятно в бій, зневажливо ставилися до болю, страху, смерті: “Правилом козаків було ставитися з гумором до будь-якої навіть найнебезпечнішої ситуації (це допомагало поборювати негативні емоції). Лише за допомогою гумору можна швидко й ефективно подолати страх, паніку, опанувати гнів, покращити настрій собі та іншим...” [1, с. 32]; “Чудові вони, ці січовики. Нема-нема, а то раптом де візьмуться, – і загудить місто козацьким п’яним гомоном, піснями та музикою, застугонить земля від танців, річками полетять оковита, меди, пиво, заряхтять головні вулиці червоними кармазинами, срібною та золотою зброєю, затрясється пархата жидова з ляку і з неситої хтивості, а надто коли якийсь отакий бравий козарлюга та в запалі від буйного хмелю розстібне свого червоного чи синього жупана... Січовик гуляє далі, поки в чересі бряжчить... І що воно за люди (реєстровики)... Лейстровик наш немовби зв’язаний, все робить на наказ і гуляє, мабуть, з дозволу. А січовик – орел, вітер степовий: літає де хоче, гуляє, коли хоче... Ні впину йому, ні заборони...” [2, с. 379-380].

Автор вдається до прийому контрасту, він показує відмінність у ставленні до життя січовиків та реєстровиків. Протилежністю до Павла Похила став Крига, який шість років перебував на Січі, а потім став реєстровиком, купив хутір і підступами домігся одруження з Орисею. У цьому образі він показав негативні риси – пристосуванство, підступність, нещирість.

У творі чітко не вказується рік, коли відбуваються події, але із згадок про Сагайдачного, його гетьманування, можна окреслити 1616-1620 роки умовно. Конашевич-Сагайдачний не героїзується у творі, не ідеалізується, проте показує шанобливе ставлення до героїчного гетьмана і в буденній підготовці до походу в Січі, і під час морської битви: “Перед очима все стояв образ величного, з довгою бородою й вусами, лицаря із зсунутими над переніссям соболевіми бровами, а під ними – гострими, як свердло, мудрими, допитливими очима, що зазирали – хотів би того чи ні, – в самісіньку душу... Дак оце він, той необачний Сагайдачний, що проміняв жінку на тютюн да люльку... Але то, мабуть, тільки в жарт складено пісню, бо на необачного він анітрохи не скидається, – навпаки, швидше на дуже обачного, а ще й мудрого, та ще й з сильною, залізною рукою. Гляне, то аж мороз поза шкурою” [2, с. 491].

Звичайно, образ гетьмана представлений ідеалізовано, цілком позитивно. Проте він не позбавлений і звичайних людських рис. Він – авторитет для козаків, чудовий ватаг і стратег, проте епізоди знищення османського міста показує його як безкомпромісну людину. Тут він користується принципом око за око (принцип Таліона – завдане зло відтворюється покаранням у такому ж обсязі), помстившись за загиблих побратимів і тих, кого було забрано в ясир. Він знищує не тільки озброєних людей, а наказує підірвати все місто.

Історична дійсність у творі окреслена схематично, зроблено акцент на деяких значних подіях в існуванні Запорозької Січі.

Висновки за проведеним дослідженням і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Роман Спиридона Черкасенка попри свою виразну зорієнтованість на масового

читача, розважальність, легкість і простоту сюжету, притаманну пригодницьким творам, відображає прагнення українського письменства зберегти національну ідентичність, не загубитися в масі “радянського” народу. Цей твір не претендує на високі епітети про ґрунтовність висвітлених у ньому проблем і образів. Звичайно, він більше зорієнтований на підліткову вікову категорію читачів, для яких важливий простий сюжет, пригодницька складова, але основна ідея, яка оформилася в тексті, чітко спрямовує на розуміння поняття патріотизм, вірність, побратимство, які були надзвичайно важливими для лицарів Дикого поля. Він доступний для прочитання і розуміння сучасній молоді, для розуміння витоків патріотизму і ототожнення себе і свого життя з долею своєї країни. Відтак, творчість Спиридона Черкасенка надзвичайно цікава і різноманітна, але історична тематика посідає у ній значне місце і спрямована на дитячу читацьку аудиторію.

ЛІТЕРАТУРА

1. Каляндрук Т. Дітям про козаків / Тарас Каляндрук. – Львів: Апріорі, 2016. – 88 с.
2. Черкасенко С. Ф. Твори: В 2-х т. / Спиридон Черкасенко – К.: Дніпро, 1991. – Т.2. – 671 с.

REFERENCES

1. Kaliandruk T. Ditiyam pro kozakiv / Taras Kaliandruk. – Lviv: Apriori, 2016. – 88 p.
2. Cherkasenko S.F. Tvory: V 2-kh t. / Spurydon Cherkasenko – K.: Dnipro, 1991. – T.2. – 671 p.

УДК 821.161.2: 82-94

РЕЦЕПЦІЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ХАРАКТЕРУ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ NON-FICTION

Стадніченко О. О., к. філол. наук, доцент

*Запорізький національний університет
вул. Жуковського, 66, м. Запоріжжя, Україна*

stadnichenkoo-1@ukr.net

У статті розкриваються особливості інтерпретації національного характеру в українській мемуарній прозі. Звертається увага на дослідження цієї проблеми в українській науці. Наголошується на відмінностях у відображенні національного характеру в художніх творах та в літературі non fiction. Предметом дослідження обрано мемуарну прозу українських письменників: “Щоденники” Олесь Гончара та “Спогади” Дмитра Павличка.

Ключові слова: інтерпретація, мемуарна проза, національний характер, спогади, щоденник.

РЕЦЕПЦІЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ХАРАКТЕРА В УКРАИНСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ NON-FICTION

Стадніченко О. А., к. філол.н., доцент

*Запорожский национальный университет
ул. Жуковского, 66, г. Запорожье, Украина*

В статье раскрываются особенности интерпретации национального характера в украинской мемуарной прозе. Обращается внимание на исследование этой проблемы в украинской науке. Отмечаются различия в отображении национального характера в художественных произведениях и в литературе non fiction. Предметом исследования избрано мемуарную прозу украинских писателей: “Дневники” Олесь Гончара и “Воспоминания” Дмитрия Павлычко.

Ключевые слова: интерпретация, мемуарная проза, национальный характер, воспоминания, дневник.